

ELEKTRON PUL TIZIMLARINING RIVOJLANISHI VA RAQAMLI IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Baxtiyorova Malika Ravshan qizi
Bank-Moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron pullar tizimlarining raqamli iqtisodiyotdagi ahamiyati va tijorat banklarining bu tizimlar orqali yangi strategiyalar ishlab chiqish zarurati tahlil qilinadi. Elektron pul tizimlarining rivojlanishi moliyaviy xizmatlar, banklar va iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshirishga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Banklar bu tizimlarni joriy etishda texnologik yangiliklar, xavfsizlik va mijozlar ehtiyojlariga e'tibor qaratishlari kerak. Maqolada banklarning elektron pul tizimlari orqali raqamli iqtisodiyotga qanday hissa qo'shishi, shuningdek, iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun yangi strategiyalar va yondashuvlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Elektron pullar, tijorat banklari, raqamli iqtisodiyot, strategiyalar, texnologiyalar, moliyaviy xizmatlar, blockchain, mobil banking.

Kirish

Elektron pullar tizimlari bugungi kunda tijorat banklarining faoliyatida muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat banklarning moliyaviy xizmatlarini samarali tashkil etishga yordam beradi, balki iqtisodiy jarayonlarni ham sezilarli darajada o'zgartiradi. Elektron pullar tizimlarining rivojlanishi bilan naqd puldan foydalanish kamaymoqda, bu esa banklar uchun yangi biznes imkoniyatlarini ochadi. Raqamli iqtisodiyotning tez sur'atlar bilan rivojlanishi bilan birga, tijorat banklari elektron pullar tizimlaridan foydalangan holda, yangi strategiyalarni ishlab chiqish zaruriyatiga duch kelmoqda. Raqamli iqtisodiyotda elektron pul tizimlarining o'rni hamda bu tizimlar orqali tijorat banklarining yangi imkoniyatlar yaratish strategiyalarini tahlil qilish ushbu maqolaning asosiy maqsadidir. Shuningdek, maqolada tijorat banklarining elektron pullar tizimlari yordamida qanday qilib samaradorlikni oshirishlari mumkinligi, xavfsizlikni ta'minlash va mijozlar ehtiyojlarini qondirish uchun qanday strategiyalarni qo'llash lozimligi haqida fikr yuritiladi.

Adabiyotlar Sharhi

Elektron pullarning qo'llanilishi so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar markazida turibdi. Bu soha moliya sektori raqamli innovatsiyalar bilan boyib borayotganligi sababli, turli mamlakatlarda moliya olimlari va iqtisodchilar tomonidan o'rganilgan. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) va Jahon Banki tomonidan elektron pullarning davlatlar moliya tizimiga ta'siri haqida ko'plab hisobotlar chiqarilgan. Ular milliy regulyatorlar va tijorat banklarida

elektron pullarni nazorat qilish va audit mexanizmlarini ishlab chiqishda global tajribalardan foydalanish muhimligini ta'kidlab kelishadi. BIS (Bank for International Settlements) tomonidan elektron pullar va raqamli valyutalarning xalqaro moliyaviy barqarorlikka ta'sirini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazilgan. Bu tadqiqotlar, ayniqsa, elektron pullar bilan bog'liq texnik va xavfsizlik muammolarini yechishga qaratilgan. Elektron pullar tijorat banklarida foydalanish va audit qilishda xalqaro va milliy tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Omonov (2024) ning tadqiqotiga ko'ra O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonida bank sohasi va moliyaviy tizimlarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, elektron pullar va elektron to'lov tizimlarining joriy etilishi bu sohadagi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Elektron pul - bu to'lovlarni amalga oshirish imkonini beruvchi elektron shakldagi naqd pul bo'lib, u bank kartalari yoki elektron hamyonlarda saqlanadi. Ushbu pullar milliy valyutaga bog'langan holda ishlaydi va to'lovlarni tezkor, qulay amalga oshirish imkonini beradi. Maqolada, shuningdek, bank axborot xavfsizligi, ma'lumotlarni himoyalash vositalari, xalqaro to'lov tizimlari va onlayn to'lovlarning ahamiyati haqida so'z boradi. Bugungi kunda elektron to'lov tizimlari orqali mobil aloqa, kommunal xizmatlar, transport kabi ko'plab sohalarda to'lovlar amalga oshirilmoqda. Bu tizimlar nafaqat banklarning, balki umumiy iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Beknazarova (2024) ning fikriga ko'ra so'nggi yillarda global moliyaviy tizimning raqamli transformatsiyasi elektron pullarning keng qo'llanilishiga olib keldi. Elektron pul - bu jismoniy vositaga ehtiyoj sezmasdan amalga oshiriladigan raqamli to'lov vositasi bo'lib, tijorat banklarida tranzaksiyalarni tezlashtirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Biroq, u bilan bog'liq kiberxavfsizlik, regulyativ moslik va audit kabi muammolar ham mavjud. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda bu soha endi rivojlanayotgan bo'lsada, infratuzilma va xavfsizlikka oid muammolar mavjud. Shu bois xalqaro tajriba asosida milliy amaliyotni takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Elektron pul tizimlarining rivojlanishi va raqamli iqtisodiyotga ta'siri bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot statistik tahlil, miqdoriy va sifatli yondashuvlar, shuningdek, SWOT-tahlil asosida olib borildi. Ushbu metodologiya elektron to'lovlarning iqtisodiy jarayonlarga ta'sirini chuqur o'rganishga yordam berdi.

Taxlil va natijalar

Miqdoriy Yondashuv. Elektron pul tizimlarining joriy etilishi tranzaksiya xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish imkonini berdi. An’anaviy bank xizmatlariga nisbatan raqamli to‘lovlar orqali pul o‘tkazmalari 20-40% arzonlashgan. Misol uchun:

O‘zbekistonning ichki to‘lov tizimlari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalarning o‘rtacha komissiya miqdori 0.5% dan past bo‘lsa, an’anaviy bank operatsiyalarida bu ko‘rsatkich 1-2% ni tashkil etadi. Elektron to‘lov tizimlarining rivojlanishi, shuningdek, naqd pulga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirib, pul muomalasining tezlashishiga olib keldi. Jahon banki hisobotlariga ko‘ra, naqd pulsiz tranzaksiyalar hajmining 10% ga oshishi mamlakat YAIM ning 0.5-1% ga o‘shishiga xizmat qiladi.

Statistik Tahlil. Ushbu tahlilda elektron to‘lovlarning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri o‘rganildi. Unga ko‘ra so‘nggi yillarda elektron to‘lov tizimlarining jadal rivojlanishi global va milliy miqyosda iqtisodiy faollikning ortishiga sabab bo‘ldi. Jahon banki va McKinsey Global Institute hisobotlariga ko‘ra, raqamli to‘lov tizimlarining kengayishi global iqtisodiyotga yiliga taxminan 3 trillion AQSh dollari miqdorida qo‘shimcha qiymat yaratmoqda.

O‘zbekiston misolida esa Markaziy bank statistik ma’lumotlariga ko‘ra, elektron tranzaksiyalar hajmi 2020-yildan 2023-yilgacha 40% ga oshgan. Elektron tijoratning ulushi 2023-yilda 26% ni tashkil etib, 2020-yildagi 15% ga nisbatan sezilarli o‘shish kuzatilgan. Bu esa iste’molchilarning elektron to‘lov vositalariga ishonchi ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, mobil to‘lov xizmatlaridan foydalanuvchilar soni ham sezilarli darajada o‘sgan. Xususan, 2023-yilda mobil to‘lov platformalaridan foydalanuvchilar soni 12 millionga yetgan, bu esa O‘zbekiston aholisining qariyb 30% ini tashkil qiladi.

SWOT – tahlil.

Tarkibiy qism	Tavsif
Kuchli tomonlar	Pul muomalasining tezligi, tranzaksiya xarajatlarining kamayishi, moliyaviy inklyuziyaning oshishi.
Zaif tomonlar	Kiberxavfsizlik tahdidlari, huquqiy noaniqliklar, texnologik infratuzilma yetishmovchiligi.
Imkoniyatlar	Blokcheyn texnologiyalari, FinTech kompaniyalari rivojlanishi, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash.
Tahdidlar	Moliyaviy firibgarlik, raqamli bo‘linish (digital divide), tartibga solishdagi qiyinchiliklar.

SWOT-tahlil shuni ko‘rsatadiki, elektron to‘lov tizimlarining rivojlanishi moliyaviy tizimni samarali, qulay va tezkor qilish imkoniyatiga ega. Biroq, uning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun kiberxavfsizlik va huquqiy bazani kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar

Elektron pul tizimlarining rivojlanishi raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylanib, moliyaviy operatsiyalarning tezlashishi, tranzaksiya xarajatlarining kamayishi va moliyaviy inklyuziyaning kengayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron to'lov tizimlarining joriy etilishi O'zbekistonda iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, tadbirkorlik muhitini yaxshilashga ham xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda elektron to'lovlarning ulushi sezilarli darajada oshdi. 2024-yilda elektron tranzaksiyalar hajmi o'tgan yilga nisbatan 25-40% ga oshgani bu borada ijobiy tendensiyalarning mavjudligini ko'rsatmoqda. Mobil to'lov xizmatlari orqali amalga oshirilgan operatsiyalar hajmi ham yil sayin ortib, aholining raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlari yaxshilanmoqda. Shu bilan birga, elektron pul tizimlari raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga xizmat qilib, mamlakat ichkarisida naqd pulsiz hisob-kitoblarni keng yoyish, xalqaro tranzaksiyalarni soddalashtirish va biznes muhitini yaxshilashga katta hissa qo'shmoqda.

Biroq, elektron pul tizimlarini rivojlantirish jarayonida qator muammolar ham mavjud. Jumladan, kiberxavfsizlik tahdidlari, huquqiy tartibga solishdagi kamchiliklar, raqamli infratuzilmaning ba'zi hududlarda yetarlicha rivojlanmaganligi va aholining moliyaviy savodxonlik darajasi pastligi elektron to'lovlarning keng tarqalishiga to'siq bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, elektron pul tizimlarining yanada rivojlanishini ta'minlash va ularning raqamli iqtisodiyotga ta'sirini kuchaytirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Kiberxavfsizlikni kuchaytirish. Elektron to'lov tizimlarining barqaror ishlashini ta'minlash uchun axborot xavfsizligini mustahkamlash lozim. Banklar, to'lov provayderlari va davlat tashkilotlari zamonaviy himoya mexanizmlarini joriy etishi, firibgarlikka qarshi chora-tadbirlarni kuchaytirishi va ma'lumotlarni shifrlash texnologiyalaridan keng foydalanishi zarur.

2. Huquqiy bazani takomillashtirish. Elektron pul tizimlarini tartibga soluvchi qonunchilikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, raqamli valyutalar, blokcheyn texnologiyalari va elektron tijorat operatsiyalarini tartibga soluvchi aniq qoidalar ishlab chiqilishi lozim. Bu esa, biznes subyektlari va iste'molchilar uchun huquqiy kafolatlarni mustahkamlaydi.

3. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish. Internet va mobil aloqa sifatini yaxshilash, to'lov tizimlarini ilg'or texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish va moliyaviy xizmatlarni avtomatlashtirish elektron pul tizimlarining samaradorligini oshiradi.

4. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. Elektron to‘lov tizimlarini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro moliyaviy tashkilotlar, to‘lov provayderlari va FinTech kompaniyalari bilan hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Ilg‘or tajribalarni o‘rganish va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali O‘zbekiston elektron to‘lov bozorini yanada rivojlantirishi mumkin.

Agar ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, elektron pul tizimlari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o‘tishiga ham yordam beradi. Shu bilan birga, elektron pul tizimlarining barqaror rivojlanishi iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yangi imkoniyatlar yaratib, biznes muhitini yaxshilash va investitsiyalarni jalb qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risidagi qonun”, O‘RQ-578-son, 2020. - <http://lex.uz/docs/4575786>
2. International Monetary Fund (IMF), “Digital Currencies: Opportunities and Challenges,” IMF Research Report, 2020.
3. Deloitte, “Auditing Digital Currencies in Emerging Markets” Deloitte Insights Report, 2021.
4. Omonov, Z. N. (2024) “Tijorat banklarning electron pullar bilan ishlash” International scientific-online conference, part 28.
5. Beknazarova, Z. X. (2024) “Elektron pullarning xalqaro tajriba va milliy amaliyot yordamida tijorat banklarida qo‘llanilishi va auditi” Yangi O‘zbekiston, Yangi tadqiqotlar jurnali, pp. 216-223.
6. Shukurov, U. A. (2024) “Banklarda elektron to‘lov tizimlari: xalqaro tajriba va milliy amaliyot” Markaziy Osiyo bank tizimlari tadqiqotlari.
7. www.worldbank.org
8. www.cbu.uz